

๑. ธรรมจกฏปาวตตนสูตร¹

[๑๐๘๑] เอวมเม สุตฺ : เอกิ สมยํ ภควา พาราณสียํ วิหริติ อัสสิปัตเตเน มิคทาเย. ตตร ไช ภควา ปญจวคฺคิเย ภิกฺขุ อามนฺเตสึ “เทวเม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพา. กตเม เทว²? โย จายํ กามเสฏฺฐ กามสุขฺขลลิกานฺุโยโค ทีโน คมโม โปถุชฺชนิโก อนริโย อนตฺถสฺสยฺหิตฺโต, โย จายํ อตฺตกิลมณานฺุโยโค ทุกฺโข อนริโย อนตฺถสฺสยฺหิตฺโต. เอเตเต³ ภิกฺขเว อฺโฆ อนเต อนฺุปกมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุภรณิํ ฅาณภรณิํ อฺุปสมาย อภิญฺญา ย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ.

กตมา จ สา ภิกฺขเว มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุภรณิํ ฅาณภรณิํ อฺุปสมาย อภิญฺญา ย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ ? อยเมว อริโย อญฺุจฺังคิโก มคฺโค. เสยฺยถิํ : สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺุโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ. อยํ ไช สา ภิกฺขเว มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุภรณิํ ฅาณภรณิํ อฺุปสมาย อภิญฺญา ย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ.

อิทํ ไช ปน ภิกฺขเว ทฺกฺขํ อริยสจฺัง, ชาตปิ ทฺกฺขา, ชราปิ ทฺกฺขา, พฺยาธิปิ ทฺกฺโข, มรณมฺปิ ทฺกฺขํ, อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทฺกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทฺกฺโข, ยมฺปิจฺัง น ลภติ, ตมฺปิ ทฺกฺขํ, สงฺขิตฺเตน ปญฺุปาทานกฺขนฺุธา⁴ ทฺกฺขา. อิทํ ไช ปน ภิกฺขเว ทฺกฺขสมฺุทโย⁵ อริยสจฺัง, ยายํ ตณฺุหา โปโนพฺภาวิกา นนฺุทริาคสฺหคตา ตตรตฺตราภินฺุทนี. เสยฺยถิํ : กามตณฺุหา ภวตณฺุหา วิภวตณฺุหา. อิทํ ไช ปน ภิกฺขเว ทฺกฺขนิโรโห อริยสจฺัง, โย ตสฺสา เยว ตณฺุหาย อเสสฺวิราคนิโรโห จาโค ปญฺุนิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย. อิทํ ไช ปน ภิกฺขเว ทฺกฺขนิโรธคามินิํ ปฏิปทา อริยสจฺัง, อยเมว อริโย อญฺุจฺังคิโก มคฺโค. เสยฺยถิํ : สมฺมาทิฏฺฐิ ฅเปยฺ สมฺมาสมาธิ.

“อิทํ ทฺกฺขํ อริยสจฺังนฺุ”ติ เม ภิกฺขเว ปฺุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฅมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อฺุทปาติ, ฅาณํ อฺุทปาติ, ปญฺุณา อฺุทปาติ, วิชฺชา อฺุทปาติ, อาโลโก อฺุทปาติ. “ตํ ไช ปนินฺุทํ ทฺกฺขํ อริยสจฺัง ปริญฺุญฺเยยฺนฺุ”ติ เม ภิกฺขเว ปฺุพฺเพ ฅเปยฺ อฺุทปาติ. “ตํ ไช ปนินฺุทํ ทฺกฺขํ อริยสจฺัง ปริญฺุญาตนฺุ”ติ เม ภิกฺขเว ปฺุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฅมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อฺุทปาติ, ฅาณํ อฺุทปาติ, ปญฺุณา อฺุทปาติ, วิชฺชา อฺุทปาติ, อาโลโก อฺุทปาติ.

“อิทํ ทฺกฺขสมฺุทโย อริยสจฺังนฺุ”ติ เม ภิกฺขเว ปฺุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฅมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อฺุทปาติ, ฅาณํ อฺุทปาติ, ปญฺุณา อฺุทปาติ, วิชฺชา อฺุทปาติ, อาโลโก อฺุทปาติ. “ตํ ไช ปนินฺุทํ ทฺกฺขสมฺุทโย อริยสจฺัง ปหาตพฺพนฺุ”ติ เม ภิกฺขเว ปฺุพฺเพ ฅเปยฺ อฺุทปาติ. “ตํ ไช ปนินฺุทํ ทฺกฺขสมฺุทโย อริยสจฺัง

1 สํยุตฺตนิคาย มหาวารวรรค พระไตรปิฏกบาลี ฉบับมหาจุฬายฯ เล่มที่ ๑๙

2 ส. อิทํ ปททฺวยํ น ทิสฺสติ

3 ฉ.ม. เอเต ไช

4 อ. ปญฺุปาทานกฺขนฺุธาปิ

5 ฉ.ม. ทฺกฺขสมฺุทโย เอวมฺุปริปิ

ป็นนุ”ติ เม ภิกขเว ปุพเพ อนนุสฺสฺเตสฺส ฐมฺเมสฺส จกฺขุํ อุตฺปาติ, ฅาณํ อุตฺปาติ, ปญฺญา อุตฺปาติ, วิชฺชา อุตฺปาติ, อาโลโก อุตฺปาติ.

“อิทํ ทฺกฺขณิโรโธ อริยสจฺจนุ”ติ เม ภิกขเว ปุพเพ อนนุสฺสฺเตสฺส ฐมฺเมสฺส จกฺขุํ อุตฺปาติ, ฅาณํ อุตฺปาติ, ปญฺญา อุตฺปาติ, วิชฺชา อุตฺปาติ, อาโลโก อุตฺปาติ. “ตํ โข ปนิตํ ทฺกฺขณิโรโธ อริยสจฺจํ สจฺจิกาทพฺพนุ”ติ เม ภิกขเว ปุพเพ ๔เปฯ ฐมฺเมสฺส อุตฺปาติ. “ตํ โข ปนิตํ ทฺกฺขณิโรโธ อริยสจฺจํ สจฺจิกตฺนุ”ติ เม ภิกขเว ปุพเพ อนนุสฺสฺเตสฺส ฐมฺเมสฺส จกฺขุํ อุตฺปาติ, ฅาณํ อุตฺปาติ, ปญฺญา อุตฺปาติ, วิชฺชา อุตฺปาติ, อาโลโก อุตฺปาติ.

“อิทํ ทฺกฺขณิโรธคามินี ปฏฺิปปทา อริยสจฺจนุ”ติ เม ภิกขเว ปุพเพ อนนุสฺสฺเตสฺส ฐมฺเมสฺส จกฺขุํ อุตฺปาติ, ฅาณํ อุตฺปาติ, ปญฺญา อุตฺปาติ, วิชฺชา อุตฺปาติ, อาโลโก อุตฺปาติ. “ตํ โข ปนิตํ ทฺกฺขณิโรธคามินี ปฏฺิปปทา อริยสจฺจํ ภาเวตพฺพนุ”ติ เม ภิกขเว ปุพเพ ๔เปฯ อุตฺปาติ. “ตํ โข ปนิตํ ทฺกฺขณิโรธคามินี ปฏฺิปปทา อริยสจฺจํ ภาวิตฺนุ”ติ เม ภิกขเว ปุพเพ อนนุสฺสฺเตสฺส ฐมฺเมสฺส จกฺขุํ อุตฺปาติ, ฅาณํ อุตฺปาติ, ปญฺญา อุตฺปาติ, วิชฺชา อุตฺปาติ, อาโลโก อุตฺปาติ.

ยาวกั๊วญจ เม ภิกขเว อิมฺเสสฺส จตฺตฺส อริยสจฺเจสฺส เวนฺนติปริวฏฺฏํ ทฺวาทสากาโร ยถาภูตํ ฅาณทสฺสนํ น สฺวิสุทฺธํ อโหสิ, เนว ตาวาหํ ภิกขเว สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหมเก สสฺสมณพฺรหฺมณฺเญยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย อนฺุตตโร สมนาสมฺโพธิ อภิสมฺพุทฺโธ^๖ ปจฺจณฺเณวสิ.

ยโต จ โข เม ภิกขเว อิมฺเสสฺส จตฺตฺส อริยสจฺเจสฺส เวนฺนติปริวฏฺฏํ ทฺวาทสากาโร ยถาภูตํ ฅาณทสฺสนํ สฺวิสุทฺธํ อโหสิ, ฅถาหํ ภิกขเว สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหมเก สสฺสมณพฺรหฺมณฺเญยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย อนฺุตตโร สมนาสมฺโพธิ อภิสมฺพุทฺโธ ปจฺจณฺเณวสิ, ฅาณญจ ปน เม ทสฺสนํ อุตฺปาติ, “อกุปฺปา เม วิมฺุตติ,^๗ อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิทานิ ปฺนพฺภาโว”ติ. อิทมโวจ ภควา อตฺตมฺนา ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินฺนุทฺนติ.

อิมฺสมิญจ ปน เวยยากรณฺสมิ ภาณฺณมานเ อายสฺมโต โกณฺทญฺญสฺส วิรชํ วิตมลํ ฐมฺมจกฺขุํ อุตฺปาติ “ยงฺกิลจิ สฺมฺทยธมฺมํ, สพฺพนตํ นิโรธธมฺมนุ”ติ.

ปวตฺติเต^๘ ภควตา ฐมฺมจกฺเก ภูมฺมา เทวา สทฺทมนุสฺสฺสาเวสฺสุ “เอตํ ภควตา พาราณสิยํ อีสิปตเน มิคทาเย อนฺุตตโร ฐมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมนเณ วา พฺรหฺมณเณ วา เทเวณ วา มาเรณ วา พฺรหฺมฺณา วา เกนจิ วา โลกฺสมินุ”ติ. ภูมฺมานํ เทวานํ สทฺทํ สุตฺวา จาตฺมฺมหาธาชิกา เทวา สทฺทมนุสฺสฺสาเวสฺสุ “เอตํ ภควตา พาราณสิยํ อีสิปตเน มิคทาเย อนฺุตตโร ฐมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมนเณ วา พฺรหฺมณเณ วา เทเวณ วา มาเรณ วา พฺรหฺมฺณา วา เกนจิ วา โลกฺสมินุ”ติ. จาตฺมฺมหาธาชิกานํ เทวานํ สทฺทํ สุตฺวา ตาวตีสฺสา เทวา ๔เปฯ ยามา เทวา ๔เปฯ ตฺสิตา เทวา ๔เปฯ นิมฺมานรตี เทวา ๔เปฯ ปฺรนิมฺมิตฺวสฺวตฺตี เทวา ๔เปฯ พฺรหฺมกาเยกา เทวา สทฺทมนุสฺสฺสาเวสฺสุ “เอตํ ภควตา พาราณสิยํ อีสิปตเน มิคทาเย อนฺุตตโร ฐมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ

๖ ฉ.ม. อภิสมฺพุทฺโธติ

๗ ส.อ. เจโตวิมฺุตติ

๘ ฉ.ม. จ ปน

อปรปฏิวัติติยี่ สมณณ วา พุราหมณณ วา เทเวณ วา มาเรณ วา พุระหมุณา วา เกณจิ วา โลกสมิน”ติ.

อิตีห เตณ ขณณ เตณ มุหุตเตณ ยาว พุระหมโลกา สทโท อพภูคคจฉิ, อยญจ ทสสหสฺสี โลกธตฺต สงฺกมฺปี สมฺปกมฺปี สมฺปเวธิ, อปฺปมาเณ จ อุฬาโร โอบาโส โลเก ปาตุโรหิสี อติกกมฺเมว⁹ เทวานํ เทวานุภาวนติ.

อถ โข ภควา อุทานํ¹⁰ อุทานेสี “อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑ ญฺเณ, อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑญฺเณ”ติ. อิติ หิหํ อายสมฺโต โภณฺฑญฺเณสฺส “อญฺญาสิโกณฺฑญฺเณ” เตวว นามํ อโหสีติ. ปจฺม.

๗. อนตฺตลกฺขณสฺสุตต¹¹

[๕๗] เอกํ สมยํ ภควา พาราณสียํ วิหรติ อธิปตเน มิคทาเย. ตตร โข ภควา ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ อามนฺเตสี ๕เปฯ เอตทโวจ :

รูปํ ภิกฺขเว อนตฺตา, รูปญจ หิหํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทํ รูปํ อาพาธาย สํวตเตยฺย, ลพฺภถ จ รูปเป “เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสี”ติ. ยสมฺมา จ โข ภิกฺขเว รูปํ อนตฺตา, ตสมฺมา รูปํ อาพาธาย สํวตตติ, น จ ลพฺภติ รูปเป “เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสี”ติ.

เวทนา อนตฺตา, เวทนา จ หิหํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทํ เวทนา อาพาธาย สํวตเตยฺย, ลพฺภถ จ เวทนาย “เอวํ เม เวทนา โหตุ, เอวํ เม เวทนา มา อโหสี”ติ. ยสมฺมา จ โข ภิกฺขเว เวทนา อนตฺตา, ตสมฺมา เวทนา อาพาธาย สํวตตติ, น จ ลพฺภติ เวทนาย “เอวํ เม เวทนา โหตุ, เอวํ เม เวทนา มา อโหสี”ติ.

สญฺญา อนตฺตา ๕เปฯ สงฺขาราน อนตฺตา, สงฺขาราน จ หิหํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทํ สงฺขาราน อาพาธาย สํวตเตยฺย, ลพฺภถ จ สงฺขาราสฺส “เอวํ เม สงฺขาราน โหนตุ, เอวํ เม สงฺขาราน มา อหฺเสนุ”ติ. ยสมฺมา จ โข ภิกฺขเว สงฺขาราน อนตฺตา, ตสมฺมา สงฺขาราน อาพาธาย สํวตตติ, น จ ลพฺภติ สงฺขาราสฺส “เอวํ เม สงฺขาราน โหนตุ, เอวํ เม สงฺขาราน มา อหฺเสนุ”ติ.

วิญฺญาณํ อนตฺตา. วิญฺญาณญจ หิหํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทํ วิญฺญาณํ อาพาธาย สํวตเตยฺย, ลพฺภถ จ วิญฺญาณญ “เอวํ เม วิญฺญาณญ โหตุ, เอวํ เม วิญฺญาณญ มา อโหสี”ติ. ยสมฺมา จ โข ภิกฺขเว วิญฺญาณญ อนตฺตา, ตสมฺมา วิญฺญาณญ อาพาธาย สํวตตติ, น จ ลพฺภติ วิญฺญาณญ “เอวํ เม วิญฺญาณญ โหตุ, เอวํ เม วิญฺญาณญ มา อโหสี”ติ.

ตํ ก็ มญฺเณท ภิกฺขเว, รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ ? อนิจฺจํ ภาเน. ยํ ปนานิจฺจํ, ทุกฺขํ วา ตํ สุกฺขํ วาติ ? ทุกฺขํ ภาเน. ยํ ปนานิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, กลลฺล์ ญุ ตํ สมนุสฺสิตฺตุ “เอตํ มม,

⁹ ฉ.ม.ส. อติกกมม

¹⁰ ฉ.ม. อิมํ อุทานํ

¹¹ สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬารามณ์ เล่มที่ ๑๗

เอโสหมสมิ, เอโส เม อตตาด”ติ ? โน เหน่ ฆนเต. เวทนา ๕เปฯ สญญา ๕เปฯ สงฺขารฯ ๕เปฯ วิญญาณํ นิจจํ วา อนิจจํ วาติ ? อนิจจํ ฆนเต. ยํ ปนานิจจํ, ทุกฺขํ วา ตํ สุขํ วาติ ? ทุกฺขํ ฆนเต. ยํ ปนานิจจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, กลลํ นุ ตํ สมนุปลสฺสิตุํ “เนตํ มม, เอโสหมสมิ, เอโส เม อตตาด”ติ ? โน เหน่ ฆนเต.

ตสฺมาติห ภิกฺขเว ยงฺกิลจิ รูปํ อตีตนาคตปจฺจุปปนฺนํ อชฺฌตตํ วา พหิทฺธา วา โอฟาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปณฺีตํ วา ยํ ทูเร สฺนติเก วา, สพฺพํ รูปํ “เนตํ มม, เนโสหมสมิ, น เมโส อตตาด”ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สฺมมปฺปญฺญา ย ทฏฺฐพฺพํ.

ยา กาจิ เวทนา อตีตนาคตปจฺจุปปนฺนา ๕เปฯ ยา ทูเร สฺนติเก วา, สพฺพา เวทนา “เนตํ มม, เนโสหมสมิ, น เมโส อตตาด”ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สฺมมปฺปญฺญา ย ทฏฺฐพฺพํ.

ยา กาจิ สญญา ๕เปฯ เย เกจิ สงฺขารฯ อตีตนาคตปจฺจุปปนฺนา ๕เปฯ เย ทูเร สฺนติเก วา, สพฺเพ สงฺขารฯ “เนตํ มม, เนโสหมสมิ, น เมโส อตตาด”ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สฺมมปฺปญฺญา ย ทฏฺฐพฺพํ.

ยงฺกิลจิ วิญญาณํ อตีตนาคตปจฺจุปปนฺนํ อชฺฌตตํ วา พหิทฺธา วา โอฟาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปณฺีตํ วา ยํ ทูเร สฺนติเก วา, สพฺพํ วิญญาณํ “เนตํ มม, เนโสหมสมิ, น เมโส อตตาด”ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สฺมมปฺปญฺญา ย ทฏฺฐพฺพํ.

เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว สุตฺวา อริยสวากโ ก รุปสมฺีปี นิพฺพินฺหติ, เวทนายปี นิพฺพินฺหติ, สญฺญา ยปี นิพฺพินฺหติ, สงฺขารेषุปี นิพฺพินฺหติ, วิญญาณสมฺีปี นิพฺพินฺหติ, นิพฺพินฺหํ วิรชฺชติ, วิราคะ วิมุจฺจติ, วิมุตฺตสมฺี “วิมุตฺต”มิติ ภาณํ โหติ, “ซีณา ชาติ, วุสฺสิตํ พุรฺหมจฺริยํ, กตํ กรณฺียํ, นาปรี อิตฺถตฺตยา ย”ติ ปชานาตี”ติ.

อิทฺมโวจ ภควา. อตฺตมฺนา ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู ภควโต ภาสิตํ อภินนฺหุ. อิมสมิญจ ปน เวยยากรณสมฺี ภญฺญมาเน ปญฺจวคฺคิยานํ ภิกฺขุณํ อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมุจฺจีสฺสูติ. สตฺตมํ.

๖. อาทิตฺตสุต¹²

[๒๔] เอวฺมเม สุตฺ:- เอกํ สมยํ ภควา คยายํ วิหฺรติ คยาสีเส สทฺธี ภิกฺขุสฺหสฺเสน. ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ:- สพฺพํ ภิกฺขเว อาทิตฺตํ. กิญจ ภิกฺขเว สพฺพํ อาทิตฺตํ? จกฺขุ¹³ ภิกฺขเว อาทิตฺตํ, รูปา อาทิตฺตา, จกฺขุวิญญาณํ อาทิตฺตํ, จกฺขุสมฺยสฺโส อาทิตฺโต, ยมฺปีทํ จกฺขุสมฺยสฺส ปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมฺสุขํ วา, ตมฺปี อาทิตฺตํ. เกน อาทิตฺตํ? ราคคฺคินา โทสคฺคินา โมหคฺคินา อาทิตฺตํ, ชาติยา ชฺราย มรณฺเนน โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุกฺเขหิ โทมนสฺเสหิ อุปา ยาสฺเฮหิ อาทิตฺตนฺติ วทามิ ๕เปฯ ชิวฺหา อาทิตฺตา, รสา อาทิตฺตา, ชิวฺหาวิญญาณํ อาทิตฺตํ,

¹² 12 สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาร เล่มที่ ๑๘

¹³ ฉ.,ม. จกฺขุ. เอวฺมฺปริปี

ชีวหาสมมุติ โส อาทิตโต, ยมปิโท ชิวหาสมมุติสัจจยา อุปปชชติ เวทยิตัง สุขัง วา ทุกขัง วา
 อทุกขมสุขัง วา, ตมปิ อาทิตตัง. เกณ อาทิตตัง? ราคคคินา โทสคคินา โมหคคินา อาทิตตัง, ชาตียา
 ชราย มรณน โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุกเขหิ โทมนสเสหิ อุปายาเสหิ อาทิตตุนติ วทามิ ฯเปฯ มโน
 อาทิตโต, ธมมา อาทิตตา, มโนวิญญานัง อาทิตตัง, มโนสมมุติสัจจยา อาทิตโต, ยมปิโท มโน
 สมมุติสัจจยา อุปปชชติ เวทยิตัง สุขัง วา ทุกขัง วา อทุกขมสุขัง วา, ตมปิ อาทิตตัง. เกณ อาทิตตัง?
 ราคคคินา โทสคคินา โมหคคินา อาทิตตัง, ชาตียา ชราย มรณน โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุกเขหิ
 โทมนสเสหิ อุปายาเสหิ อาทิตตุนติ วทามิ. เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว สุตฺวา อริยสวโก จกฺขุสมฺมึปี
 นิพฺพินฺหติ, ฐเปสฺสปี นิพฺพินฺหติ, จกฺขุวิญญานเณปี นิพฺพินฺหติ, จกฺขุสมมุติสเจปี นิพฺพินฺหติ, ยมปิโท
 จกฺขุสมมุติสัจจยา อุปปชชติ เวทยิตัง สุขัง วา ทุกขัง วา อทุกขมสุขัง วา, ตมฺมึปี นิพฺพินฺหติ ฯเปฯ
 ยมปิโท มโนสมมุติสัจจยา อุปปชชติ เวทยิตัง สุขัง วา ทุกขัง วา อทุกขมสุขัง วา, ตมฺมึปี นิพฺพินฺหติ.
 นิพฺพินฺหํ วิรชฺชติ, วิราคา วิมุจฺจติ, วิมุตฺตสมฺมึ “วิมุตฺต”มิตติ ญาณํ โหติ, “ชฺเณนา ชาตติ, วุสฺสิตํ
 พรหมจฺริยํ, กตํ ภาระณียํ, นาปรํ อิตถตฺตยาเย”ติ ปชานาตีติ. อิทมโวจ ภควา. อตตมฺนา เต ภิกฺขุ
 ภควโต ภาสิตํ อภินนฺหุ. อิมสมฺมึ ๑ ปน เวชฺยากรรมสมฺมึ ภาณฺวมาเน ตสฺส ภิกฺขุสฺสสฺสสฺส อนฺุปาทาย
 อาสเวหิ จิตตานิ วิมุจฺจิสฺสูติ. ญจฺจ.

๑. ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร¹⁴ ว่าด้วยการประกาศพระธรรมจักร

[๑๐๘๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ณ ที่นั้นแล
 พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุปัญจวัคคีย์มาตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ ประการ บรรพชิตไม่พึงเสพ

ที่สุด ๒ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราม เป็นของ
 ชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๒. อัตตกิลมณานุโยค (การประกอบความเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่
 ประกอบด้วยประโยชน์

มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ ประการนี้ที่ตถาคตได้ตรัสรู้ อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ
 ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อดำรงรู้ เพื่อนิพพาน

**มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้ อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิด ญาณ เป็นไป
 เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อดำรงรู้ เพื่อนิพพานนั้น** เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ	๒. สัมมาสังกัปปะ
๓. สัมมาวาจา	๔. สัมมากัมมันตะ

¹⁴ ดูเทียบ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๗/๒๐-๒๕, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๘-๔๘๔

๕. สัมมาอาชีวะ ๖. สัมมาวายามะ
 ๗. สัมมาสติ ๘. สัมมาสมาธิ

นี่คือมัชฌิมาปฏิปทานั้นที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาที่ก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้อย่าง เพื่อบรรลุ เพื่อบริโภค

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขอริยสังข์ คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสบสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราศจากสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขสมุทยอริยสังข์ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพิลิตเพลินและความกำหนัด มีปกติให้เพิลิตเพลินในอารมณีนั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธอริยสังข์ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ ๒. สัมมาสังกัปปะ ๓. สัมมาสมาธิ

ภิกษุทั้งหลาย จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่ทุกขอริยสังข์

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ทุกขอริยสังข์นี้ควรกำหนดรู้

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ทุกขอริยสังข์นี้ เราได้กำหนดรู้แล้ว

ภิกษุทั้งหลาย จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่ทุกขสมุทยอริยสังข์

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ทุกขสมุทยอริยสังข์ นี้ควรละ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ทุกขสมุทยอริยสังข์ นี้เราละได้แล้ว

ภิกษุทั้งหลาย จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่ทุกขนิโรธอริยสังข์

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ทุกขนิโรธอริยสังข์นี้ควรทำให้แจ้ง

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ทุกขนิโรธอริยสังข์นี้เราได้ทำให้แจ้งแล้ว

ภิกษุทั้งหลาย จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์ จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์นี้ควรเจริญ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์นี้เราได้เจริญแล้ว

ภิกษุทั้งหลาย ญาณทัสสนะ(ความรู้เห็น) ตามความเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ ประการนี้ มีวน ๓ รอบ มี ๑๒ อาการอย่างนี้ยังไม่หมดจดดีตราบใด เราก็ยังไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ตราบนั้น

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดญาณทัสสนะตามความเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ ประการนี้ มีวน ๓ รอบ มี ๑๒ อาการอย่างนี้หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้นเราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภาพใหม่ไม่มีอีก

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสธรรมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ ภิกษุปัญจวัคคีย์มีใจยินดี ต่างชื่นชมพระภาสิตของพระผู้มีพระภาค

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวຍယากรณะ¹⁵อยู่ ธรรมจักกั¹⁶อันปราศจากอภิวินัย ปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา

ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพชั้นภุมมะกระจายข่าวว่า นั้นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยมพระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้¹⁷

ทวยเทพชั้นจาตุมหาราชดับเสียงของทวยเทพชั้นภุมมะแล้วได้กระจายข่าวต่อไปว่า นั้นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยมพระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้

ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ดับเสียงของทวยเทพชั้นจาตุมหาราชแล้วได้กระจายข่าวต่อไป ฯลฯ

ทวยเทพชั้นยามา ฯลฯ

ทวยเทพชั้นดุสิต ฯลฯ

ทวยเทพชั้นนิมมานรดี ฯลฯ

ทวยเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ฯลฯ

ทวยเทพที่นับเนื่องในหมู่พรหมสดับเสียงของทวยเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีแล้วก็กระจายข่าวว่า นั้นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยมพระผู้มีพระภาคทรงประกาศแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้

เพียงครู่เดียวเท่านั้น เสียงปาวประกาศได้กระจายขึ้นไปถึงพรหมโลกด้วยประการฉะนี้

ทั้งหมื่นโลกธาตุนี้ก็สั่นสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างอันเจิดจ้าหาประมาณมิได้ ก็ปรากฏในโลกล่วงเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย

¹⁵ เวຍယากรณะ ในที่นี้หมายถึงพระสูตรที่ไม่มีคาถา ประกอบด้วยคำถาม คำตอบ (สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๖/๒๒๐) เป็นองค์อันหนึ่งในนวัคคีสตยศาสตร์ (วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๖)

¹⁶ ธรรมจักกั หมายถึง ดวงตาเห็นธรรม คือ โสตาปัตติมคคญาณ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๕๖/๒๗)

¹⁷ ใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้ หมายถึง ใคร ๆ ในโลกปฏิเสธไม่ได้ เพราะพระผู้มีพระภาคผู้เป็นเจ้าของธรรมตรัสรู้มาโดยชอบ และเพราะธรรมจักรเป็นธรรมยอดเยี่ยม (เนตติ.อ. (บาลี) ๙/๖๓, เนตติ.วิ. (บาลี) -/๙/๙๓)

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งพระอุทานนี้ว่า ผู้เจริญทั้งหลาย โภณฑัตถุญะได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โภณฑัตถุญะได้รู้แล้วหนอ ดังนั้น คำว่า อัญญาโภณฑัตถุญะ นี้จึงได้เป็นชื่อของพระโภณฑัตถุญะนั้นแล

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรที่ ๑ จบ

๗. อนัตตลักขณสูตร¹⁸

ว่าด้วยลักษณะแห่งอนัตตา

[๕๙] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกพระปัญจวัคคีย์มาตรัสว่า ฯลฯ แล้วได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ รูปนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในรูปว่า รูปของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น ก็เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในรูปว่า รูปของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น

เวทนาเป็นอนัตตา ถ้าเวทนานี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ เวทนานี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในเวทนาว่า เวทนาของเราจะเป็นอย่างนี้ เวทนาของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น ก็เพราะเวทนาเป็นอนัตตา ฉะนั้น เวทนาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในเวทนาว่า เวทนาของเราจะเป็นอย่างนี้ เวทนาของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น

สัญญาเป็นอนัตตา ฯลฯ

สังขารเป็นอนัตตา ถ้าสังขารนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ สังขารนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในสังขารว่า สังขารของเราจะเป็นอย่างนี้ สังขารของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น ก็เพราะสังขารเป็นอนัตตา ฉะนั้น สังขารจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในสังขารว่า สังขารของเราจะเป็นอย่างนี้ สังขารของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น

วิญญาณเป็นอนัตตา ถ้าวิญญาณนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ วิญญาณนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในวิญญาณว่า วิญญาณของเราจะเป็นอย่างนี้ วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น ก็เพราะวิญญาณเป็นอนัตตา ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในวิญญาณว่า วิญญาณของเราจะเป็นอย่างนี้ วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

18 วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐-๒๔/๒๗-๓๑

ก็สิ่งใดไม่เพียง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

ก็สิ่งใดไม่เพียง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั้นของเรา เราเป็นนั้น นั้นเป็นอัตตาของเรา

ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม รูปทั้งหมดนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่อัตตาของเรา

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ไกลหรือ ใกล้ก็ตาม เวทนาทั้งหมดนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่อัตตาของเรา

สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ

สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ไกลหรือ ใกล้ก็ตาม สังขารทั้งหมดนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่อัตตาของเรา

วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม วิญญาณทั้งหมดนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่อัตตาของเรา

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาตีสันแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนัตตลักขณสูตรนี้จบแล้ว พระปัญจวัคคีย์มีใจยินดี ต่างชื่นชมพระภาสิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวทยากรณภาสิตนี้อยู่ พระปัญจวัคคีย์ก็มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น

อนัตตลักขณสูตรที่ ๗ จบ

๖. อาทิตตสูตร¹⁹

ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน

[๒๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำบลยาสีสะ ริมฝั่งแม่น้ำคยาพร้อมทั้งภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน

คือ จักขุเป็นของร้อน รูปเป็นของร้อน จักขุวิญญาณเป็นของร้อน จักขุสัมผัส เป็นของร้อน แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นของร้อน

¹⁹ ดู วิ.มหา. (ไทย) ๔/๕๔/๖๔

ร้อนเพราะอะไร เรากล่าวว่า ร้อนเพราะ ไฟคืออากาศ เพราะไฟคือโทษะ เพราะไฟคือโมหะ ร้อนเพราะชาติ (ความเกิด) เพราะ ชรา (ความแก่) เพราะมรณะ (ความตาย) เพราะโสกะ (ความเศร้าโศก) เพราะปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) เพราะทุกข์ (ความทุกข์กาย) เพราะโทมนัส (ความทุกข์ใจ) เพราะอุปายาส (ความคับแค้นใจ) ฯลฯ

ชีวหาเป็นของร้อน รสเป็นของร้อน ชิวหาวิญญูณเป็นของร้อน ชิวหาสัมผัส เป็นของร้อน แม้ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะชีวหาสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร เรากล่าวว่า ร้อนเพราะ ไฟคืออากาศ เพราะไฟคือโทษะ เพราะไฟคือโมหะ ร้อนเพราะ ชาติ เพราะชรา เพราะ มรณะ เพราะโสกะ เพราะปริเทวะ เพราะทุกข์ เพราะโทมนัส เพราะอุปายาส ฯลฯ

มโนเป็นของร้อน ธรรมารมณเป็นของร้อน มโนวิญญูณเป็นของร้อน มโนสัมผัสเป็นของร้อน แม้ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร เรากล่าวว่า ร้อนเพราะไฟคืออากาศ เพราะไฟคือโทษะ เพราะไฟคือโมหะ ร้อนเพราะชาติ เพราะชรา เพราะมรณะ เพราะโสกะ เพราะปริเทวะ เพราะทุกข์ เพราะโทมนัส เพราะอุปายาส

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุวิญญูณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอาทิตตสูตรนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นก็มีใจยินดี ต่างชื่นชม พระภาสิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระองค์ตรัสเวຍាកธนภาสิตนี้อยู่ ภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปนั้นก็มิจิตหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือนั่น

อาทิตตสูตรที่ ๖ จบ